

Nina Koefoed, ph.d., lektor ved Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet. Hun har bl.a. skrevet bogen "Besovede kvindfolk og ukærlige barnefædre" og en række artikler om regulering af ægteskab og sædelighed i 1700-tallets Danmark.

Keywords: nat, seng, sædelighed, ihjellægning, fødsler i dølgsmål
Fagområde: Historie. Afgrænsning: Danmark, 1700-tal.

I LY AF NATTEN?

Seksualitet, seng og nat i 1700-tallets Norden

Seng, nat og seksuelle handlinger er knyttet tæt sammen i det moderne menneskes bevidsthed. Samtidig har vi vanskeligt ved at få vores forestillinger om det seksuelles forholds private karakter til at passe med 1700-tallets sovemønstre og senge centralt placeret i små hushold. Artiklen undersøger, hvordan det seksuelle forholds status som ægteskabeligt eller uægteskabeligt, som legitimt eller illegitimt, havde betydning for dets relation til nat og seng. Derigennem argumenteres for, at den uægteskabelige seksualitets illegitimitet blev understreget af netop afstanden fra seng og nat, idet disse faktorer samtidig konstituerede den ægteskabelige seksualitet.

1700-tallets seng varierede fra en ussel halmmadras i et utæt karlekammer til herskabets silkebetrukne himmelsenge i stuelignende kamre. Sengen var både et materielt udtryk for social stand og en fysisk ramme om centrale dele af det menneskelige liv; søvn, elskov, børnefødsler, sygdom og død.¹ Sengen, der er symbol på de mest private øjeblikke i menneskets liv, var samtidig et offentligt tilgængeligt møbel. Bondens seng var placeret i stuen, hvor alle husets beboere og gæster kom og gik.² Elitens seng var kernen i et på en gang privat og intimt rum, som samtidig var der, hvor de mest ærefulde visitter blev modtaget.³

1 Om sengens mange funktioner og som et rum, der skifter betydning efter funktion, se Bailey 16.08.13.

2 Pedersen 2009, s. 2, 68, 128.

3 Pedersen 2009, s. 27f; Lyngby 2006, s. 106.

På trods af deres offentlige karakter har vi ikke meget konkret viden om, hvilke hændelser 1700-tallets sengesteder var vidne til, og hvilke der netop blev unddraget sengen, natten og den tætte sociale kontrol. Sengen var helt grundlæggende udgangspunkt for og et middel til at komme gennem natten og dens skræmmende mørke.⁴ I 1700-tallets hushold var det husbondens opgave at beskytte sin husstand og dens medlemmer. Han var også ansvarlig for husstandens beboere og deres opførsel. Og potentielt var det let at holde øje med, hvad der foregik i de tæt befolkede huse og de overfyldte sengesteder.

Den ægteskabelige og legitime seksualitet har efterladt sig meget få spor i kilde materialet. Ofte har seksualitet først efterladt sig skriftlige vidnesbyrd, når det legitimes grænse var overskredet. Som regel vidnesbyrd i form af den ene eller den anden type af retsmateriale. Med udgangspunkt i forskellige retlige optegnelser over lejemålssager og manglende ægteskabelige seksualitet samt to retssager om fødsler i dølgsmål, vil artiklen undersøge forholdet mellem et seksuelt forholds status som ægteskabeligt eller uægteskabeligt, som legitimt eller illegitimt og sengens status som rum og natten som tilstand. Fokus er på de brede befolkningslag på landet, der er hyppigst repræsenteret i de retlige kilder fra perioden. Ud fra dagsbogsmateriale vil det blive suppleret med et blik på elitens seksuelle forhold og deres brug af natten og sengen.

Udover retssager, supplikker og samtidige notater i kirkebøger inddrager artiklen en række skandinaviske studier af sædelighed og især de konkrete empiriske eksempler i disse undersøgelser. Her trækkes især på Andreas Marklunds studier af husets og sengens betydning for maskulinitet, Inger Lövkronas studie af køn og magt i forbindelse med dølgsmålssager og Karin Hassan Janssons analyser af narrativer i voldtægtssager, alle i en svensk kontekst. Alle tre studier afdækker og analyserer retssager, der belyser konstruktion af køn i relation til legitim og illegitim seksualitet, hvorved de bidrager til at etablere en forståelse for den ramme, som seksualiteten blev tolket ind i. I begrænset omfang perspektiveres til internationale, kulturhistoriske studier af nat, seng og sædelighed, som artiklen er inspireret af. Gennem det samlede materiale analyseres, hvordan seng og nat var med til at skabe ramme for og konstituere den ægteskabelige seksualitet, og hvordan den uægteskabelige seksualitets illegitimitet blev tydeliggjort netop i afstanden herfra.

Ægtesengen

Etnolog Mikkell Venborg Petersen beskriver søvnen som et stykke kulturhistorie; søvnen kan opfattes som et basalt fysiologisk behov, der fortolkes og sættes i kul-

4 Christiansen 2002, s. 92f.

På Gammel Estrup er grevindens sovegemak udsmykket med en række motiver af natten, der kobler natten til de fire elementer: jord, vand, himmel og sol/måne. Både motiverne og deres placering i rummet og på døre viser os de kulturelle forestillinger, som natten var forbundet med. Panelerne er tilskrevet Christian Ulrik Milan, der arbejdede på Gammel Estrup mellem 1719 og 1761. Foto: Gammel Estrup - Herregårdsmuseet.

turelle og foranderlige rammer.⁵ På samme måde har seksualitet også en kulturel dimension, den forstås og iscenesættes forskellig til forskellige tider. I 1700-tallet var sengen et symbol på ægteskabet, og den seksualitet, der foregik i sengen, var sat i en ramme, der forbandt sig til ægteskabet. Udtrykket for separation, ”at blive skilt på bord og seng” fremhævede ægtesengen og forsørgelsen som de centrale elementer i ægteskabet.

En væsentlig del af bryllupsritualet har gennem tiden været, at bryllupsgæsterne lagde brudeparret i seng. I Danmark forsvandt den kirkelige velsignelse af ægtesengen med reformationen, men ifølge kulturhistoriker Troels-Lund holdt skikken med at lægge brudeparret i seng sig op i 1700-tallet.⁶ International forskning underbygger, at bryllupsritualets inddragelse af ægtesengen etablerede en symbolsk kobling af seng og ægteskabelig seksualitet.⁷ Efter brudeparret var lagt i seng, kunne bryllupsgæsterne feste videre. Sengelægningen kunne også være

⁵ Pedersen 2009, s. 10.

⁶ Lund 1901, bd. XI, s. 250.

⁷ Barclay, s. 14

ganske kortvarig og rituel, så brudeparret efterfølgende stod op igen og festede videre med gæsterne. I en skotsk kontekst ses det, hvordan selve opholdet i brudesengen blev opfattet som det, der fæstede et gyldigt ægteskab.⁸

Ægtesengens symbolske betydning spejlede den konkrete betydning, som den seksuelle gerning havde ved indgåelsen af ægteskabet. I en katolsk ramme blev ægteskabet betragtet som lovmæssigt og fuldgyldigt indgået efter seksuelt samvær, også selvom ægteskabet ikke var kirkeligt velsignet.⁹ I en protestantisk kontekst kunne ægteskabet ophæves, hvis det aldrig var blevet seksuelt fuldbyrdet. Luthers opgør med cølibat som den mest efterstræbelsesværdige livsform etablerede det seksuelle som en central del af ægteskabets formål. Inden for ægteskabets rammer var det seksuelle ønskværdigt, en fuldbyrdelse af Guds vilje og ægteskabets formål.¹⁰

I Danmark var manglende seksuelle evner, impotens ved ægteskabets indgåelse, skilsmissegrund.¹¹ Sex var en del af de ægteskabelige forpligtelser, og ægtesengen var et symbol på den seksualitet, som burde foregå i ægteskabet, for at ægteskabets funktion med videreførelse af slægten kunne opretholdes. Svenske retssager viser også, hvordan sengen var nært forbundet med den ægteskabelige pligt til sex. Skilsmissesagers henvisning både til impotens ved ægteskabets indgåelse og manglende seksuelt samliv i ægteskab understreger den seksuelle pligt i ægteskabet. Da Olof Ersson i 1773 søgte om tilladelse til at blive skilt ved bord og seng (separation), dukkede hans hustru, Eva Matsdotter, op i retten sammen med sin far og berettede, at ægteskabet endnu ikke var fuldbyrdet, selvom hendes mand af og til havde delt seng med hende. Herefter koncentrerede sagen sig om Olufs manglende vilje til at opfylde sin ægteskabelige pligt, og parret blev sendt hjem med formaning om at begynde samlivet som ægtefolk.¹² Også i Danmark gjorde de lutherske ægteskabsidealiser med børneavl som formål, at det seksuelle element i ægteskabet blev en pligt. Ægteskabets formål var også at forhindre mennesket i at blive fristet til ikke-ægteskabelig sex. For at opfylde dette formål krævedes regelmæssig omgang i ægtesengen.¹³ I 1756 fik Anna L. således to måneder til at udvise „pligtig ægteskabelig velvillighed“ over for bonden L.P., som hun havde giftet sig med to år tidligere. Hun blev i Tamperretten (delvis gejstlig domstol, der dømte i ægteskabssager) pålagt at „opføre sig så, at manden ingen videre årsag har til at klage“, ellers ville hun blive sat i Viborg Tugthus. Det blev resultatet et år senere, hvor hun ikke havde udvist forbedring, men tværtimod var

8 Barclay, s. 11

9 Arnórsdóttir og Nors 1999, s. 30.

10 Koefoed 2008, s. 25-26.

11 D.L. 3.16.3

12 Marklund 2004, s. 163 ff.

13 Lund 1901, s. 88.

På døren til forgemakket er malet to muskuløse mænd, den ene liggende iført en romersk inspireret dragt, den anden (billedet) stående med ryggen til som vagt iført lændeklæde og hjelm, der giver græske associationer. De repræsenterer vagten, beskyttelsen af indgangen til rummet. Foto: Gammel Estrup - Herregårdsmuseet.

På de indre døre i gemakket finder man portrætter af afklædte kvinder siddende eller liggende i naturen. Kvinderne, nattens fristelser, er både forenet med det indre, intime i rummet, men også placeret i det åbne rum uden for soveværelset og ægtesengens private sfære. Foto: Gammel Estrup - Herregårdsmuseet.

undveget. Manden fik lov at gifte sig igen, mens Anna L. skulle sættes i tugthus for manglende opfyldelse af ægteskabets pligter, herunder i ægtesengen.¹⁴

Regelmæssig seksuel omgang mellem ægtefolket blev anset som grundlaget for et harmonisk ægteskab.¹⁵ Den ægteskabelige seng – dvs. ægteskabets seksuelle indhold – var et bærende element i den lutherske ægteskabsideologi og dermed også i husbondens forpligtelse til at opretholde et harmonisk hushold.¹⁶ Således fremførte Karin Ersdotter i 1762 den tomme ægteseng, efter at ægtemanden, Johan Johansson, var holdt op med at sove sammen med hende, som tegn på utroskab.¹⁷ Utroskab truede altid harmonien i et hushold, ligesom ægteskabelig seksualitet underbyggede den. Især var forholdet mellem tjenestepige og husbond en trussel mod husholdets og dermed samfundets stabilitet. Både på grund af selve utroskaben, der ødelagde freden i huset indefra, men også fordi det var husbonden, der brød sin forpligtelse til at sikre husholdets stabilitet gennem sit ægteskab.¹⁸

Ægtesengen fremstår således også i Norden som rum for den legitime ægteskabelige seksualitet, et rum, der var med til at skabe det legitime ægteskab. Mens den legitime og ønskværdige seksualitet hørte natten og sengens beskyttende mørke til, var den illegitime seksualitet afgrænset fra ægtesengen som rum.

Søvnens farer

Sengen var rammen om den ægteskabelige og legitime seksualitet, men den var trods sit trange mørke også ofte hjemsted for flere end ægteparret. Da Marie Mortensdatter stod anklaget for at have medvirket til at dræbe det barn, hendes mand havde fået med tjenestepigen, berettede hun, hvordan manden sov i tjenestepigens seng, mens hun selv havde det yngste barn i sin seng. Den ordning mindskede risikoen for den kendte tragedie, som forældres ihjellægning af deres spæde børn udgjorde i 1700-tallets samfund.

Ifølge Danske Lov skulle en mand eller kvinde, der lå sit eget barn ihjel af forsømmelse, stå åbenbart skrifte og betale til fattiggassen. Skete det igen, skulle de straffes på formue eller liv.¹⁹ Desuden var præsterne ifølge Danske Lov forpligtet til at formane forældrene, især mødrene, om at være forsvarlige i deres omgang med børnene, „at de ej for deres Forsømmelses eller Uagtsomheds Skyld, komme til Ulykke“.²⁰ Ihjellægning kunne være en af disse ulykker forårsaget af forsømmelse.

14 Reser. 29. oktober 1756; 9 september 1757.

15 Marklund 2004, s. 178.

16 Marklund 2004, s. 191.

17 Marklund 2004, s. 179, 203.

18 Marklund 2004, s.219.

19 Danske Lov 6.11.14.

20 D.L. 2.8.10.

Ihjellægning var ikke kun en teoretisk mulighed på det normative niveau. De mange tilfælde af ihjellægning har ført til diskussioner i eftertiden om, hvorvidt der var tale om en form for bevidst børnebegrænsning, eller om der var tale om pludselige dødsfald, der i dag ville blive kategoriseret som vuggedød – måske fremprovokeret af den tætte varme i forældrenes seng.²¹ Det er også muligt at forældrene havde børnene i sengen hos sig for at holde dem varme, eller fordi det gjorde amningen om natten lettere. Under alle omstændigheder viser strafferammen i Danske Lov også, at man til nød kunne forstå, hvis forældre havde børnene hos sig i sengen og der skete en ulykkelig ihjellægning. Hvis man derimod lå et barn ihjel, som ikke var ens eget, blev man straffet med Spindehuset første gang og døden anden gang.²² Den straf signalerede både, at det ikke var meningen, at fx ammer skulle sove med barnet i deres seng, og – idet Spindehuset var forbeholdt kvindelige fanger – at ihjellægning var en kvindeforbrydelse.

Det havde formentlig betydning for sagens behandling, om ihjellægningen foregik i ægtesengen, og om barnet var legitimt. Da Niels Pedersens hustru således en novembermorgen i 1762 vågnede med sit syv uger gamle drengbarn liggende død i sin venstre arm, slap hun for videre tiltale mod at betale 24 rigsdaler til sognets fattige. Forhøret og lægens undersøgelser viste, at hustruen var uden skyld i barnets død, der derimod blev tilskrevet et slagtilfælde, og det faktum at barnet havde været sygt forud for dødsfaldet.²³ Sagen skal ses i lyset af den høje spædbarnsdødelighed i perioden. Det var ikke noget særsyn, at et barn døde.²⁴ Alligevel havde situationen formentlig set væsentlig anderledes ud, hvis moderen havde været ugift og barnet et resultat af en illegitim forbindelse. Hvor den gifte kvindes ihjellægning af et barn blev anskuet som en tragedie, fordi den blev set i moderkærlighedens perspektiv, var den ugifte kvinde ikke beskyttet af en formodning om at hun elskede sit barn. Tværtimod blev det faktum at hun havde forbrudt sig mod det 6. bud, „du må ikke bedrive hor“, regnet som indicium for at hun også var i stand til at bryde det 5. bud, „du må ikke slå ihjel“, for at undslippe konsekvenserne af sin første gerning.²⁵

Hvis en ugift mor fandt sit spæde barn dødt i sengen ved siden af sig om morgenen, ville hun lettere blive mistænkt for barnedrab. Et uægte barn der døde, skulle altid undersøges inden det måtte begraves.²⁶ Danske Lov fastslog nemlig at: „Letfærdige Qvindfolk, som deres Foster ombringe, skulle miste deres Hals, og deres Hoved settes paa en Stage“. ²⁷ Bestemmelsen var kun gældende for ugifte kvinder og var opført under kapitlet med bestemmelser om manddrab, mens

21 Banggaard 2004, s. 131; Hansen 1957, s. 156.

22 D.L.6.11.15

23 DK - D29, sag nr 34, 24 maj 1763.

24 Løkke 1998, s. 40.

25 Koefoed 2008, s. 259.

26 D.L. 6.6.9

27 Danske Lov 6-6-7.

bestemmelserne om kvinder, der havde ligget deres børn ihjel, var indeholdt i kapitlet „Om Vaadis Gierning“. Da ugifte Bodil Christensdatter i 1724 skjulte sit døde barn under hovedpuden, var der muligvis tale om en ihjellægning. Retten anerkendte i hvert fald, at hun ikke havde dræbt sit barn med fortsæt, og hun undgik at få sit hoved på en stage, selvom hun blev henrettet for fødsel i dølgsmål. Også ugifte Birgitte Olufsdatter valgte i 1745 at lade sit dødfødte barn, som hun fik hjemme hos forældrene, ligge i sengehalmen.²⁸ På den måde fik kvindens civilstatus og seksuelle ære betydning for, hvordan hendes handling og fundet af et dødt barn i hendes seng kunne tolkes. Hvor tvivlen kom den gifte kvinde til gode, var den ugifte mor automatisk under mistanke og skulle bevise sin uskyld.

Privathed og illegitimitetens rum

Ægtesengen var som vist ovenfor omgivet af en række kulturelle normer, der gjorde, at hændelser, der er associeret til sengen og natten, faldt uden for dens rammer, og ofte undveg sengen og mørket. Historikeren Joanne Bailey beskriver i sine engelske studier, hvordan 1700-tallets ægteseng var så stærkt forbundet med legitim ægteskabelig sex, at andre seksuelle forhold begået i ægtesengen blev betragtet som tabu. Utroskab og andre illegitime forhold fandt ofte sted på grænserne af det legitime rum.²⁹ Jeg vil i det følgende undersøge, om seksuelle forhold med andre end ægtefællen, mellem ugifte eller direkte seksuelle overgreb også i Danmark unddrog sig sengen som rum.

Da Johanne Hansdatter i 1776 fik døbt sin uægte søn, Mads, udlagde hun som barnefader „en ubekendt Mands Person, som kom til hende i skoven“.³⁰ Meget tyder på, at udlæggelsen skulle dække over den egentlige barnefader, da kvinden, som bar barnet til dåben, udlagde en mand ved navn Claus. Men Johannes egen udlægning viser en kulturel opfattelse af den voldelige seksualitet; den fandt sted om dagen og uden for husholdets og landsbyens kontrol. Den ses også i en supplik fra 1761, hvor en kvinde blev fritaget for lejer målsbøder og åbenbart skrifte, fordi hun angav, at lejermålet fandt sted, da hun blev ’voldsom antastet og med undsigelser på livet tvungen til løsagtig omgang’ af en ukendt person. Hun understregede, at overgrebet fandt sted om dagen og mens hun var ude i et lovligt ærinde.³¹

28 Nielsen 1999, bilag: Liste over domme.

29 Bailey, 05.09.13.

30 Toreby Kirkebog 1776.

31 RA.DK-D29, sag nr. 21, 20. feb 1761. Karin Hassan Jansson har i et svensk studie af voldtægtssager vist, både hvordan disse ofte fandt sted i det offentlige rum, og at kvinderne ofte fandt det nødvendigt at forklare deres tilstedeværelse på det givne sted med, at de var ude i et lovligt ærinde, pålagt dem af deres husbond.

Lejermål var betegnelsen for et seksuelt forhold mellem ugifte og blev her altså anvendt, selvom kvindens deltagelse i det seksuelle forhold virker til at have været alt andet end frivillig. Lejermål blev straffet med bøder, fængsel og kropsstaf foruden det skamfulde åbenbare skrifte, hvor synderen skulle bekende sin gerning foran menigheden i kirken en søndag umiddelbart efter prædiken. Dermed opnåede vedkommende tilgivelse og genoptagelse i det kristne fællesskab.³²

Som sagen om Marie Mortensdatters ægtemand, der sov i tjenestepigens seng, antyder, så kunne illegitim seksualitet også finde sted inden for husholdets snævre rammer med sengestedernes tæthed og nattens beskyttende mørke. Den fjerde oktober 1826 blev Ane Cathrine Thomasdatter fra Nørup ved Vejle idømt to gange fire dages fængsel på vand og brød, fordi hun i sit ægteskab havde begået hor med ungkarl Anders Sørensen Grønlund. Ane Cathrine var gift for anden gang med møllersvend Johannes Johansen. Ægteparret boede ikke sammen, fordi Johannes i 1825 var flyttet til nabosognet for at arbejde. Ane Cathrine boede i en lejet stue, hvor hun desuden havde et ægtepar boende til leje. Da hun blev gravid under ægtemandens fravær, nægtede han at anerkende faderskabet til barnet og anklagede hende i stedet for hor. Under den efterfølgende retssag kunne ægteparret, der boede til leje hos Ane Cathrine, fortælle, at Anders Grønlund med mellemrum også boede hos Ane Cathrine og „søgte seng med hende“. Ifølge de senere forhørspapirer stod de to senge hovedende ved fodende, så det logerende ægtepar har nok vidst, hvad de talte om.³³ Karakteristisk ved denne sag, er måske netop fraværet af en husbond, der skulle beskytte husholdet og sikre sædeligheden. Karakteristisk er også, at de logerende ikke selv påtalte forholdet, men vidner, fordi der blev en sag ud af forholdet. Dermed fremstod også den illegitime seksualitet som et privat anliggende, indtil den blev en sag for øvrigheden. Først derved fik den offentlighedens interesse.

Sengenes placering tæt på hinanden og nærheden til andre mennesker refereres også af den venezuelanske rejsende Francisco de Miranda, der besøgte Danmark i 1788. Efter et besøg på den norske gardes kaserne på Rosenborg Slot beskriver han, hvordan den militær sovesal nok er ren og har gode senge, men at sengene stod tæt og havde den fejl, at der skulle sove to mænd i hver seng. Og de gifte soldater sov med deres hustru i samme senge og samme rum, uden at der af den årsag var noget forhæng om sengen. Adspurgt herom svarer den soldat, der viser gæsterne rundt, at det ikke var noget problem, fordi man ikke interesserede sig for det, der tilhørte sidemanden.³⁴ Indtil der var foregået noget ulovligt, lod man sig ikke mærke med, hvad der foregik i naboens seng. Den britiske historiker Joanne Bailey har beskrevet forhæng og gardiner om senge som nødvendige for

32 Koefoed 2008, s. 105–108.

33 Koefoed 2002, s. 11.

34 Miranda 1987, s. 128.

etablering af et privat rum i ægtesengen.³⁵ Miranda reagerede netop på sengene på Rosenborg Slots kaserne ved at efterspørge det forhæng, der kunne skabe et privat rum. Forhængets fravær både på Rosenborg slot og hjemme i Ane Cathrines stue med lejerne kan pege både på en kulturel forskel og, måske mere sandsynligt, på en social forskel. At bruge stof til forhæng, der kunne etablere et privat rum om ægtesengen, var ikke nødvendigvis en mulighed i de laveste sociale klasser.

Seng og nat som husbondens ansvar

Det var husbondens traditionelle ansvar at vogte husholdets grænser, herunder at låse huset af for natten engang mellem solnedgang og sengetid. Hvis husfreden alligevel blev brudt, var det magtpåliggende at undersøge, om husbonden havde opfyldt denne forpligtelse. Dommerne i engelske retssager nåede ikke sjældent frem til den konklusion, at hvis huset ikke havde været forsvarligt sikret om natten, blev et indbrud ikke betragtet som en forbrydelse af samme alvorlige karakter.³⁶ At spørgsmålet om, hvordan huset havde været skærmet mod omverdenen, også kunne få betydning i en dansk retssal, antydes i en politiafhøring i Sæby i 1820 efter fundet af liget af et spædbarn i et tørvehus. Den gamle kvinde, der fandt liget, lagde i sin forklaring vægt på, at tørvehuset stod åbent dag og nat, og ofte var begge portene til gården også åbne. Husbond på gården kom ind på det samme, idet han sagde, at han „har erfaret at porten til hans gaard ei altid af tjenestefolkene er bleven lukket“. Med den udtalelse forsøgte han at flytte ansvaret for de ulåste porte over på de tjenestefolk, han havde givet ansvaret for det. I flere af de følgende vidneforklaringer blev der lagt vægt på, at den pågældende gård var ulåst om natten. Det var relevant i den konkrete sag, fordi det betød, at hvem som helst kunne have lagt liget ind i tørvehuset. Men understregningen af, at det altid var uaflåst, fremstod også som en bemærket skødesløshed i lokalsamfundet. En skødesløshed, der gjorde det private rum offentligt tilgængeligt, og som umiddelbart faldt tilbage på husbonden, selvom han prøvede at forskyde ansvaret.³⁷

Forud for fundet af barneliget i tørvehuset var gået to forbrydelser. Mest alvorligt og i fokus for efterforskningen var det formodede drab på spædbarnet. Men drabet på spædbarnet blev anset som følgevirkningen af en forudgående forseelse, nemlig et seksuelt forhold uden for ægteskab. Husholdets sædelige habitus var også husbondens ansvarsområde. Ifølge Danske Lov fra 1683 var både ugiftes seksuelle forhold (lejersmål) og ægteskabsbrud forbudt selvom det sidste uden tvivl blev anset for en større forbrydelse mod det sjette bud („du må ikke bedrive hor“) end det første. Uægteskabelig seksualitet var belagt med straffe spændende

35 Bailey, 05.09.13.

36 Vickery 2009, s. 31; Ekirch 2005, s. 92.

37 Sæby byfoged, politiprotokol 1805-1823, arkivnr. B-028.

Sengen placeret som en del af dagligstuen i gård på Læsø. Forhængene gør det muligt at omdanne sengen til et lukket, privat rum, og de holder på varmen. Foto: Nationalmuseets gård fra Læsø, fotograf Anker Tiedemann.

fra bøde til dødsstraf.³⁸ Husbonden blev betragtet som moralsk forpligtet til at holde styr på sit hushold, inklusiv tjenestefolkene og deres gøren og laden om natten. Seksuelle forseelser i hans hus eller begået af medlemmerne af hans hushold faldt i et eller andet omfang tilbage på ham. Det forklarer også, hvorfor en af de mistænkte tjenestepiger i Sæbysagen, Birgithe Stephendatter, var blevet opsagt i sin tjeneste, fordi hun mod sin husbonds vilje havde været ude om natten.³⁹

Husbonden var ansvarlig for, at medlemmerne af hans hushold levede et godt kristent liv. Men selv var han kun ansvarlig over for kongen (dvs. loven) og Gud. Beretningerne om tjenestepigers magtesløshed ved overgreb fra husbonden og resten af husholdets manglende eller sene indgriben er mange. Men overgrebene kobled sig ikke automatisk til natten og mørket, de undveg ofte nattemørkets tæthed mellem husholdets beboere. I svenske retssager, hvor en husbond stod anklaget for at have voldtaget sin tjenestepige, lagde tjenestepigerne i deres beskrivelse af overgrebet vægt på, hvordan husbonden via sin tilrettelæggelse af det daglige arbejde havde skabt rum for overgrebet.⁴⁰ Dette var sagen, da Jon i Grussered stod tiltalt for at have voldtaget sin tjenestepige Kerstin Svendsdotter. Ifølge hende var hun blevet alene hjemme for at bage, mens resten af tjenestefolkene var på høstarbejde, og Jon sendte både sin hustru og sin søn ud på ærinder i

38 For uddybelse af lovgivning omkring sædelighed i 1700-tallet, se Koefoed 2008.

39 Sæby byfoged, politiprotokol 1805-1823, arkivnr. B-028, Christen Jensen Vardets vidneudsagn.

40 Jansson 2002, s. 98.

nabosogne, og to småpiger ud i skoven for at samle brænde. Derefter forgreb han sig på Kerstin, et overgreb der ville have haft vidner, hvis det havde fundet sted om natten.⁴¹ I den forstand var dagen forbrydelsens tid, mens natten var ordnet og overvåget.

Overgrebene blev muligt, fordi husbonden kunne tilrettelægge arbejdet i løbet af dagen, så han var alene med tjenestepigen. Samtidig var tjenestepigen nødt til at lyde sin husbond, også selvom hun af erfaring vidste, at risikoen for et overgreb var til stede. I en anden sag stod Daniel Wirstedt anklaget for gentagne gange at have voldtaget og mishandlet tjenestepigen Britta Månsdotter. Wirstedt var husbond for Brittias forældre og krævede med mellemrum, at Britta hjalp ham i huset. I flere tilfælde låste han i stedet døren og voldtog hende.⁴²

Forud for en fødsel i dølgsmål gik ikke sjældent et forhold mellem tjenestepige og husbond, i visse tilfælde også et overgreb. Britta Jönsdatter stod anklaget for fosterdrab og fortalte i retten, at hun havde haft kønslig omgang med sin husbond første gang nogle år tidligere. Igen skete det i dagtimerne. Da var han kommet ud til hende i stalden, hvor hun havde været ved at give dyrene mad. Senere havde forholdet udviklet sig, men de havde altid været sammen i stalden eller på høloftet.⁴³ Også Britta Svendsdotter kunne berette, hvordan hendes fosterfar havde haft omgang med hende i laden under tærskningen.⁴⁴ Det er et fællestræk ved sagerne, at husbonden har været i stand til at organisere tjenestepigens arbejde, eller kræve hendes tilstedeværelse på et bestemt sted på et bestemt tidspunkt, og at overgrebene ikke har fundet sted om natten og ikke i sengen og i øvrigt unddrog sig husholdets sociale kontrol. Dermed var den illegitime seksualitet igen koblet til det offentlige rum frem for sengens private rum, som i Johanne Hansdatter supplik, hvor den voldelige seksualitet placeres om dagen, uden for husholdets kontrol.

Husholdets sengesteder

Da den 31-årige tjenestepige Karen Jørgensdatter i 1764 stod anklaget for fødsel i dølgsmål, gik der også et seksuelt forhold til husbonden forud. På den gård, hvor Karen Jørgensdatter tjente, var der tre sengesteder. Under afhøringerne kom det frem, at Karen Jørgensdatters madmor, Marie Mortensdatter, ved et barselsgilde havde fortalt de andre kvinder fra landsbyen, hvordan hendes mand (husbonden Ole Joensen) sov i tjenestepigens seng, når hun selv lå i barselsseng. Ifølge retsprotokollen fortalte Marie Mortensdatter historien mere som en morsomhed end

41 Jansson 2002, s. 96.

42 Jansson 2002, s. 87f.

43 Lövkrona 1999, s. 105.

44 Lövkrona 1999, s. 109, 120.

som en naiv afsløring af noget, der burde være hemmeligholdt. Det tyder på, at hun ikke nødvendigvis selv tillagde sin mands ophold i en anden seng om natten stor og afgørende betydning. Alligevel bed dommerne mærke i oplysningen og gjorde en del ud af den. Måske var der forskellige opfattelser af, hvem det var acceptabelt at dele seng med, og hvad der lå i det at dele seng. Men det var også oplysningen om, at husbonden delte seng med sin tjenestepige, der fik andre i landsbyen til at konkludere, at han måtte være barnefaderen.⁴⁵

Beretningen fra barselsstuen blev underbygget af en af nabokonernes vidneforklaring. Hun fortalte, at tre senge havde stået uredt en dag, hun var kommet ind i huset. Adspurgt havde Marie Mortensdatter muntert forklaret, at husbonden og Karen sov i den ene, men nabokonen vidste ikke, om det her var tjenestepigen Karen eller datteren Karen, der blev henvist til. Marie sov selv i den anden med det ene barn og de andre børn i den tredje.⁴⁶ Nabokonens opmærksomhed på sovemønstrene i husholdet blev vakt af de uredte senge, som hun syntes var besynderlige og unormale. De uredte senge fremstod som en uopfyldt pligt i husholdet, der underminerede hustruens autoritet på samme vis som gården, der ikke var låst for natten, bragte fokus på husbondens forsømmelighed. Samme nabokone havde ikke kendskab til, at hverken Ole Joensen eller andre havde prøvet at overtale nogen af de unge karle i byen til at påtage sig ansvaret for faderskabet.⁴⁷ Et spørgsmål, der afslører, at dommeren i hvert fald har haft en mistanke om, at det var almindelig praksis.

Interessen for, hvem der sov hvor, viser på den ene side en klar fornemmelse af, at noget utugtigt kunne finde sted under de beskrevne soveformer. På den anden side påpeges det, at de var usædvanlige. Hustruen blev af sine naboer beskrevet som naiv i sin omtale af mandens natteleje med tjenestepigen, men i højere grad af dommeren, der stillede de uddybende spørgsmål til oplysningen. Naboerne understregede, at hun fortalte det som en god historie og med mere morskab end fortrydelse. Samtidig kan sovemønsteret også afspejle en praksis, der i udgangspunktet mere tog hensyn til den nybagte mor og det spæde barn og dermed imødegik risikoen for, at barnet blev ligget ihjel, hvis der lå to voksne i sengen.

Det er påfaldende, at hustruen direkte adspurgte om, hvorvidt hun havde mistanke om et usædeligt forhold mellem tjenestepigen og manden, ikke fremhævede sovemønsteret i husholdet. Derimod omtalte hun en enkelt episode, hvor hun kom hjem og undrede sig over, at manden og tjenestepigen hjalp hinanden med at vande dyrene i laden.⁴⁸ Situationen med et arbejde, der normalt blev gjort

45 Karen Jørgensdatter-sagen, s. 54.

46 Karen Jørgensdatter-sagen, s. 64.

47 Karen Jørgensdatter-sagen, s. 64.

48 Karen Jørgensdatter-sagen, s. 68.

af en af dem alene, fremstod dermed som en mere mistænkelig situation for et usædeligt forhold.

Hustruen fortalte i retten, hvordan hun efterfølgende konfronterede tjenestepigen med sin mistanke. Karen Jørgensdatter reagerede ved at løbe bort i vrede og blive væk fra sin tjeneste i fire dage. I løbet af de fire dage forsøgte hun bl.a. at få kontakt med slotsforvalteren for at anklage madmøden for den falske beskyldning. Det lykkedes ikke, og efter de fire dage fik husbonden overtalt hende til at vende tilbage til tjenesten. Han var imidlertid vred på sin hustru over, at hun med sin anklage havde tvunget den dygtige tjenestepige væk. Ved en senere lejlighed, mens tjenestepigen lå syg i en af sengene i stuen og formentlig var gravid, konfronterede han igen sin hustru med hendes anklage mod tjenestepigen og gik ifølge hustruen så vidt som til at piske hende, så hun fik blå mærker i både ansigtet og på kroppen. Tjenestepigen lå i sengen og overværede det uden at sige noget. Marie havde heller ikke fået meget støtte, da hun efter den første episode, hvor tjenestepigen løb bort, havde nævnt sin mistanke over for sin far, der blot havde sagt, at hun skulle glemme det igen.⁴⁹ Manden benægtede at have pisket sin hustru, men beretningen kan forklare, hvorfor hustruen havde givet op og for eftertiden blot fortalte lidt løst i lokalsamfundet om hendes mands natteleje med tjenestepigen, når hun selv var i barselsseng.⁵⁰

Betydningen af, hvem der sov hvor, og hvornår et natteleje blev mistænkeligt, fremgår også af dommerens spørgsmål til Ole Joensen om, hvor tjenestepigen normalt sov, og hvorfor hun sov på loftet dagen efter, hun havde født barnet. Ole Joensen bekræftede, at tjenestepigen normalt havde sin seng i stuen, og at han ikke vidste, hvorfor hun sov på loftet. Det havde ifølge ham været hendes eget ønske, men det forhold, at hun gjorde det, bekræftede tilsyneladende en mistanke om, at noget uærligt var foregået.⁵¹ Ved at sove på loftet havde tjenestepigen unddraget sig det private og socialt kontrollerede rum, som sengen udgjorde; hun havde unddraget sig barselssengen som sted. Som ægtesengen fremstod barselssengen som en legitim ramme om den gifte kvindes fødsel, mens den illegitime fødsel, såvel som den illegitime seksualitet, blev flyttet til rum på husholdets grænser.

Sengesteder uden for husholdet

Spørgsmålet om, hvem der sov hvor, blev også hurtigt et omdrejningspunkt i den tidligere omtalte dølgsmålssag fra Sæby. Efter fundet af et barnelig en tidlig morgen begyndte man hurtigt at interessere sig for, hvem der kunne være mor til

49 Karen Jørgensdatter– sagen, s. 68.

50 Karen Jørgensdatter–sagen, s. 68.

51 Karen Jørgensdatter–sagen, s. 72.

barnet og dermed også være den formodede gerningsmand. Interessen koncentrede sig om byens ugifte piger, der konstant var under mistanke for at begå fødsel i dølgsmål for derved at skjule resultatet af en ulovlig seksuel forbindelse, en graviditet uden for ægteskab. Med de mange vidnesbyrd om, at gårdens porte og tørvehuset stod uaflåste, og at en fremmed derfor lige så vel som gårdens beboere kunne have placeret barnet, samlede interessen sig hurtigt om en af tjenestepigerne i byen. En tjenestepige på den berørte gård kunne fortælle, at en anden tjenestepige i byen, efter hvad man vidste, ofte besøgte tjenestekarlen Christen Vadet, og at hun også ind imellem lå hos ham om natten. Men hun havde ikke hørt noget om, at pigen var gravid. Hermed blev mistanken trukket væk fra husets egne beboere, men det understreges, at det var en angivelse af sovested og ikke formodet moderskab.

Vidneudsagnet viser den grad af social kontrol, der var ikke alene i det lukkede hushold, men også i landsbyen som helhed. Man vidste, hvilke tjenestefolk der var i faste forhold, og om de sov med hinanden. Der er en vis sandsynlighed for, at tjenestekarlen har haft sit soverum i forbindelse med stalden, og at hans seng i givet fald i højere grad har været unddraget husets nærhed og dermed husbondens og husholdets kontrol. Vidneudsagnet viser også, at den type viden ikke var „officiel“, før der blev problemer. Det kun kom frem og blev problematiseret, fordi der var fundet et barnelig.

Efterfølgende blev en tjenestekarl på gården afhørt. Det kom frem, at han også kendte til, at en pige ved navn Birgitte Stephendatter havde besøgt tjenestekarl Christen Vadet, og at hun „siden november adskillige gange lagt hos ham om natten“. Også han understregede, at han ikke vidste, om hun havde været gravid. Der var tilsyneladende ikke tale om at udpege en potentiel mistænkt, men i højere grad at mistænkelige og kulturelt ikke helt legitime sovemønstre blev oprullet, fordi der var en sag. Endelig blev den involverede tjenestekarl, Christen Jensen Vardet, afhørt. Han kunne bekræfte, at Birgitte Stephendatter havde sovet hos ham flere nætter, men at han først havde haft „omgang“ med hende i november (barneliget blev fundet i februar). Han havde hørt rygter om, at hun var gravid, men direkte adspurgte havde hun benægtet, at det var tilfældet.⁵²

Birgitte Stephendatter blev så hentet til forhør og bekræftede, at hun havde sovet hos Christen Vardet og haft legemlig omgang med ham. Men hun benægtede at have været gravid. En tilkaldt jordemoder undersøgte hende og bekræftede, at hun ikke havde været gravid eller født børn. Ud over at fundet af det døde barn førte til, at skjulte natlige besøg og sovevaner blev offentlig viden, førte det også til grundig undersøgelse af byens ugifte kvinder. Alle mistænkte piger blev

52 Sæby byfoged, politiprotokol 1805-1823, arkivnr. B-028.

undersøgt af jordemoderen, der efterfølgende kunne bevidne, hvorvidt de havde født børn.⁵³

Forholdet med tjenestepigen, der sneg sig ud om natten for at sove med en af karlene i byen, har tilsyneladende været kendt i byen og fremstår på den måde som et eksempel på en ikke-ægteskabelig form for seksualitet, der alligevel var kulturelt legitim, så længe den ikke førte til graviditet og barnedrab. Hvis kvinden blev gravid, ville den kulturelle forventning være, at de giftede sig og dermed legitimerede barnet. Seksualitetens status i grænselandet mellem det legitime og det illegitime understreges af, at den fandt sted i karlens seng, der med sin placering befandt sig på grænsen af husholdet, mellem det private kontrollerede rum og det offentlige rum. Samtidig viser det forhold, at pigen blev sagt op af sin husbond, fordi hun sneg sig ud om natten, også husbondens opfattelse af sin rolle som værn og beskytter i husstanden og konsekvensen af at unddrage sig hans sociale kontrol.

Det handlede ikke kun om, hvor man sov. Når sædelighedssagerne blev optrævlet i retten fik den beklædning, de involverede havde iført sig inden søvnen, også betydning i vidneudsagnene. I mange lejermålssager nævnes gerningsstedet ikke, men det blev anset for sandsynligt, at et lejermål havde fundet sted, hvis parret var set liggende „afklædte i samme slagbæk“.⁵⁴ Da Kirsten Larsdatter i 1825 udlagde Villads Nielsen som barnefader til sit uægte barn, nægtede han faderskabet, og derfor kender vi sagen i lidt flere detaljer. Kirsten Larsdatter angav, at de havde delt seng og haft omgang natten mellem den 26. og 27. december 1824, hvor de begge overnattede hos Christen Muurmesters i Skive. Villads Nielsen nægtede ikke, at de havde delt seng, og at han tidligere har haft seksuel omgang med Kirsten Larsdatter, men det var ikke sket den pågældende nat. Hans vidneudsagn blev bakket op af Christen Muurmesters datter, der kunne bevidne, at Villads Nielsen var beruset og havde lagt sig fuldt påklædt oven på sengen. Kirstens vidneudsagn stod således alene, og Villads kunne aflægge ed på, at han ikke var barnefar.⁵⁵

Sengen som rum for elitens natlige strategi

Francisco Miranda, en venezuelansk eventyrer, kom på sin europæiske dannelsesrejse forbi Danmark i 1787-1788. Han var på sin rejse gæst i landets bedste kredse, og hans dagbog giver os et indblik i adelens beherskelse af natten og dens forhold til seng, seksualitet og natteliv. Adelen store boliger med adskilte soverum krævede andre strategier for at imødegå nattens truende mørke. Her var ikke

53 Sæby byfoged, politiprotokol 1805-1823, arkivnr. B-028.

54 Lund 1901, bd. XII, s. 201.

55 Thomsen 2005, s. 93.

samme naturligt kompakte, fysiske og kropslige tæthed som i bondens og borgere-rens små huse og de fattiges endnu mindre rum. Mirandas erfaringer adskilte sig fra bøndernes i de hidtil gennemgåede sager ved den sociale klasse, han tilhørte, men også ved hovedsageligt at finde sted i København, hvor nattens mørke måske ikke har fremstået helt så tæt og truende som på landet. Desuden er det vanskeligt at afgøre, hvor repræsentative hans oplevelser var, fordi hans status som udlænding og gæst kan have underlagt ham andre forventninger og betydning, at han var mindre forpligtet af sine forholds konsekvenser.

Tidens strenge sædelighedslovgivning taget i betragtning afslører Mirandas dagbog en særdeles aktivt og uforpligtende seksualitet. Notater dagbogen igen viser hans skiftende forhold til en række forskellige piger i København, enkelte på bordel, men de fleste og mere „stabile“ forhold tilsyneladende med tjenestepiger.⁵⁶ Miranda betalte for ydelserne, men de strakte sig ofte til mere end det rent seksuelle. Enkelte gange kom pigerne om morgenen og blev noget af formiddagen.⁵⁷ Ind imellem kom de til ham om aftenen og tog af sted igen.⁵⁸ Men oftere var han sammen med dem hele natten, og i de tilfælde indledes beskrivelserne af deres samvær ofte med en beskrivelse af behovet for varme – den varme seng i pigernes selskab går igen.⁵⁹ Beskrivelsen af pigernes besøg er også knyttet til en beskrivelse af måderne til at overleve og holde varmen i det frygtelige danske klima. Miranda søgte ikke kun seksuel tilfredsstillelse, men også en krop at varme sig på og med. Han drak også stort set altid the med pigerne, eller de lavede the til ham. Med en enkelt undtagelse gjorde han tilsyneladende ikke noget forsøg på at skjule forholdene. Miranda overnattede hos pigerne eller de hos ham, og kontakten til pigerne var ofte formidlet gennem lokale kontakter eller tjenestefolk.⁶⁰

Gæsten Miranda var i det adelige hjem i stand til at skabe et rum i sengen og natten for seksuelt selskab som afveg fra relationen mellem seksualitetens legitimitet, natten og sengen hos almuen på landet. Samtidig blev det kvindelige selskab en strategi for at komme gennem natten og kulden i sengen med en vis komfort. Formålet var flertydigt, og åbenheden omkring deres etablering antyder også, at forholdene trods den uægteskabelige status ikke kulturelt fremstod som så illegitime, at de unddrog sig sengen og natten.

Mirandas døgnrytme var bemærkelsesværdig set i forhold til bøndernes. Når vejret var dårligt, koldt og klamt, blev han gerne i sin seng hele formiddagen, mens han læste eller havde kvindeligt selskab.⁶¹ Eller han trak sig tilbage om aftenen, når vejret var dårligt, igen for at læse eller nyde kvindeligt selskab. Herudover tilbragte

56 Miranda 1987, f.eks. s. 58, 75, 79, 81.

57 Miranda 1987, s. 95.

58 Miranda 1987, s. 132.

59 Miranda 1987, fx s. 117, 125, 165.

60 Miranda 1987, s. 134.

61 Miranda 1987, s. 95–96.

han aftenerne til omkring midnat med besøg i de bedre kredse i København med kortspil, diskussioner og musik.⁶² Enkelte gange med bal på slottet, hvor klokken blev henad to til tre.⁶³ Han gik eller kørte hjem, som der var mulighed for, men havde ingen overvejelser om problemerne med at færdes rund i København ved nattetide.

I modsætning til almuen på landet beherskede Miranda og hans sociale artsfæller i højere grad natten. De levede et aktivt socialt liv, der fandt sted om eftermiddagen og aftenen og sov til gengæld gerne den halve formiddag væk. Hofkulturen havde taget natten i sin tjeneste.⁶⁴ Grev Otto Ludvig Rabens dagbog fra 1760'erne viser, hvordan middage ved hoffet startede kl. otte eller ni om aftenen og fortsatte langt ud på natten.⁶⁵ Det sociale aftenliv var en nødvendighed; det var her, de vigtige kontakter blev etableret og brugt. Dagen anvendte Miranda til at studere det land, han færdedes i, med besøg på museer, i fængsler, på fæstninger og rundt om i byen.⁶⁶ Men aftenen og natten var til at skabe sociale kontakter og danne netværk, hvor ting kunne påvirkes. Det var ikke kun situationen for Miranda, men for hele den sociale elite i Europa.⁶⁷

Seng, nat og legitimitet

Om natten fremstod sengen som en central ramme for det menneskelige liv og dets reproduktion. Ægtesengen stod stadig i 1700-tallet som et centralt symbol på ægteskabet og livet i ægtesengen på den ægteskabelige lykke. Den ægteskabelige seksualitet var en pligt i en luthersk forståelse af ægteskabet som et middel til reproduktion og til at forhindre ulovlige seksuelle forbindelser uden for ægteskabet. Ægtesengen var et privat rum, ofte symboliseret ved det forhæng der omgav den, og nattens seksualitet i ægtesengen var legitim. Det understreges af ægtesengens funktion som barselsseng for legitime fødsler, og af den måde hvorpå ihjel-lægning af børn i ægtesengen var fjernet fra mistanken om en bevidst handling.

På trods af streng regulering af sædelighed var ikke al seksualitet i 1700-tallet koblet til ægteparret og ægtesengen. Det var velkendt, at ugifte tjenestefolk indledte faste forhold, der også rummede seksuelt samvær, men så længe det ikke førte til fødsler i dølgsmål eller andre alvorlige forseelser, og så længe de giftede sig, hvis hun blev gravid, var det ikke noget, der stred mod lokalsamfundets moral. Viden om disse forhold blev først artikuleret i en form, så de er gemt for efter-

62 Miranda 1987, fx s. 50, 53, 62, 63, 83, 85.

63 Miranda 1987, s. 70.

64 Pedersen 2009, s. 32.

65 Koudal 2007, fx s. 100ff.

66 Miranda 1987.

67 Koslofsky 2011.

På panelerne rundt langs gulvet i rummet er der en række motiver, der går igen. Der er skibe på oprørte have, der er månebelyste landskaber, dunkle og gerne med skumle personer. Natten er her noget, der foregår udenfor og er forbundet med naturens kræfter i form af havet, ilden og det månebelyste landskab. Natten er samtidig dunkel og skjuler til dels menneskers og dyrs gerninger på motiverne. Fotos: Gammel Estrup – Herregårdsmuseet.

tiden, i forbindelse med lovbrud eller horsager; først da blev de offentlige. Ugiftes faste forhold med frivillighed fra begge parter blev også udfoldet i nattens beskyttende mørke og sengens venlige rammer, dog ofte i et rum i grænselandet mellem hushold og offentlighed, i grænselandet af husbondens autoritet og kontrol.

Anderledes så det ud med den forbudte seksualitet, der ikke byggede på lige høj grad af frivillighed fra begge parter side, eller som involverede et brud på samfundets hierarkiske struktur i form af husbondens forhold til eller udnyttelse af sin tjenestepige. Seksuelle overgreb fandt sted uden for det natlige husholds beskyttende og lukkede rammer. De fandt sted i løbet af dagen og i arbejdsrelaterede situationer, hvor husbonden gennem sin magt til at organisere hele husholdets arbejde, kunne sikre sig, at han var alene med tjenestepigen. Også seksuelle overgreb begået af andre end husbond knyttedes til øde beliggende steder, dagen og arbejdet. Den illegitime seksualitet var således ofte helt fjernet fra sengen som rum og bragt ud i offentligheden uden for husholdets kontrollerede sfære. Ligesom ægtesengen rummede både den legitime seksualitet og den legitime barnefødsel, var også den illegitime barnefødsel forskubbet fra sengens private rum ud i det offentlige rum. I det tilfælde, hvor husbonden sov i tjenestepigens seng, var det forklaret med hustruens barselsseng, der således gav kulturel legitimitet til, at husbonden måtte sove et andet sted.

Mens almindelige mennesker søgte beskyttelse i hus og seng ved mørkets frembrud, søgte de privilegerede i højere grad at beherske natten ved at færdes i den og søge sengens varme og beskyttelse forskudt af natten og døgnets rytme. For den venezianske Miranda var selskab i sengen også et middel til at skabe den fysiske nærhed, der var mere naturligt i lavere sociale lags tættere befolkede sengesteder. Hans tilhørsforhold til adelen, og muligvis hans status som gæst, kan også have været medvirkende til, at de seksuelle forhold fremstod som kulturelt legitime og dermed acceptable i seng og nat.

Litteratur

- Arnórsdóttir, Agnes og Thyra Nors 1999: „Ægteskab i Norden og det europæiske perspektiv: overvejelser om især danske og islandske normer for ægteskab i 12.-14. århundrede“. Kari Melby, Anu Pylkkönen og Bente Rosenbeck (reds.): *Ægteskab i Norden fra Saxo til i dag*. København, 27-54.
- Bangaard, Grethe 2004: *Befolkningsfremmende foranstaltninger og faldende børnedødelighed. Danmark ca. 1750-1850*. Syddansk Universitetsforlag.
- Barclay, Katie 2013: „Love and Courtship in Eighteenth-Century Scotland“. Katie Barclay & Deborah Simonton (red.): *Women in Eighteenth-Century Scotland: Public, Intellectual and Private Lives*. Ashgate, s. 37-54.

- Samme, under udgivelse: „Intimacy, Community and Power: Bedding Rituals in Eighteenth-Century Scotland“. Katie Barclay & Merridee Bailey (red.): *Emotion, Ritual and Power in Europe: 1200 to the Present*.
- Christiansen, Palle Ove 2002: *Lykkemagerne. Gods og greve, forvalter og fæser i 1700-tallets verden*. Gyldendal.
- Danske Lov, *Kong Christian den Femtis Danske Lov*.
- Ekirch, Roger 2005: *At day's close. Night in the times past*. New York.
- Hansen, Georg 1957: *Sædelighedsforhold blandt landbobefolkningen i Danmark i det 18. Århundrede*. Kbh.
- Jansson, Karin Hassan 2002: *Kvinnofrid. Synen på våldtäkt och konstruktionen af kön i Sverige 1600-1800*. Uppsala University.
- Karen Jørgensdatter-sagen. Et dølgsmålsdrama 1764*. 1989. Museet FærgEGAARDEN.
- Koefoed, Nina 2002: „Til barnefader udlagde hun Usædelighed i det 18. århundrede“. *Journalen* 24, s. 11-18.
- Samme 2008: *Besovede Kvindfolk og ukærlige barnefædre. Køn, ret og sædelighed i 1700-tallets Danmark*. Museum Tusculanum.
- Koslofsky, Craig 2011: *Evening's Empire: A History of the Night in Early Modern Europe*. Cambridge University Press.
- Koudal, Jens Henrik 2007: *Grev Rabens Dagbog. Hverdagsliv i et adeligt miljø i 1700-tallet*. Syddansk Universitetsforlag.
- Lyngby, Thomas 2006: *Måder at bo på. Indretning, liv, stemning og bevidsthedsformer i danske overklasseboliger i byen 1570-1870*. Upubliceret ph.d.-afhandling ved Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet.
- Løkke, Anne 1998: *Døden i barndommen. Spædbørnsdødelighed og moderniseringsprocesser i Danmark 1800-1920*. Gyldendal.
- Lövkrona, Inger 1999: *Annika Larsdotter barnamörderska. Kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige*. Historiska Media.
- Marklund, Andreas 2004: *I hans hus. Svensk manlighet i historisk belysning*. Boréa.
- Matthiessen, Hugo 1914: *Natten*. Gyldendalske boghandel, Nordisk Forlag.
- Miranda, Francisco de [1987: *Miranda i Danmark. Francisco de Miranda's danske rejsedagbog 1787-88*. Ved Haavard Rostrup. Rhodos, Kbh.
- Nielsen, Beth Grothe 1999: *Letfærdige Qvindfolk. Om Gisle Nielsdatter og andre barnemordersker*. Aarhus Universitetsforlag.
- Pedersen, Mikkel Venborg 2009: *I søvnens favn, Om søvn og sovevaner på landet 1600-1800*. Museum Tusculanums Forlag.
- Thomsen, Asbjørn Romvig 2005: *Uægte børn og ugifte forældre – udstødte eller integrerede? Illegitimitetens sociale årsager og konsekvenser i tre jyske landsogne 1750-1830*. Landbohistorisk Selskab.

- Troels-Lund, Troels [1901]: *Dagligt liv i Norden i det 16. århundrede*, bd. XI. Nordisk Forlag, Kbh.
- Vickery, Amanda 2009: *Behind Closed doors. At home in Georgian England*. Yale University Press.

Utrykte kilder

Rigsarkivet:

- Kirkebøger, Toreby Sogn 1776.
- DK- D29: Koncepter og indlæg til Jyske Tegnelser: Sag nr 21 20 feb 1761, sag nr 34, 24 maj 1763.

Landsarkivet for Nørrejylland:

- Sæby byfoged, politiprotokol 1805-1823, arkivnr. B-028.

Hjemmesider

- Bailey, Joanne: „The bed and the emotional landscape of the household“, 16.08.13. <https://jbailey2013.wordpress.com/?s=the+bed+and+the+emotional>
- Bailey, Joanne: „Beds, marital sex and adultery“, 05.09.13. <https://jbailey2013.wordpress.com/2013/09/05/beds-marital-sex-and-adultery/>
- Bailey, Joanne: „Everyman’s Home is his Castle. Debating Privacy“. 23.08.13. <https://jbailey2013.wordpress.com/2013/08/23/everymans-home-is-his-castle-debating-privacy/>

English Summary

Bed and morality

The article explores the significance of the status of the sexual relationship as marital or non-marital, as legitimate or illegitimate for its relation to night and bed. It is shown how the significance of the status of the marital bed as the domain of legitimate marital sexuality contained a sexual obligation but also pushed other illegitimate sexual relationships out of the privatized space of the marital bed. When a child died by overlaying – suffocated by a parent lying across it – the bed and the child’s status as legitimate or illegitimate established the framework for the interpretation of the nature of the action as premeditated or accidental, as a criminal act or inadvertence. The article illustrates how non-legitimate sexuality took place away from the marital bed, either in other beds at the borderline of the household’s social control, or completely outside the household in the public space, often connected with everyday working life. They were exposed and became official at the moment the public authorities began to interest themselves in connection with a criminal act. Up to then, the illegitimate

relationships were also private knowledge and relationships that took place at the borderline of the household's social control. The article also discusses the obligation of the master of the house to protect his household against the night, to prevent illegitimate sexual relationships and simultaneously his possibility of creating space for them by virtue of his organization of the day-to-day work.